

332.13:338.46

*Білецька І.М., к.е.н, доцент,
Івано-Франківський інститут менеджменту
Тернопільського національного економічного університету*

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НА СВІТОВОМУ РИНКУ

В останні роки на розвиток світової економіки деструктивно вплинули не тільки негативні ланцюгові перетворення, що стали наслідками світової економічної кризи, але й низка так званих «зовнішніх» причин економічної циклічності (природні катаклізми, політична нестабільність, громадянський неспокій), які зазвичай є мало непередбачуваними та неочікуваними. При цьому зростаюча роль останніх звужує часовий формат стратегічного прогнозування тенденцій світового економічного розвитку та зумовлює необхідність пошуку нових шляхів збереження існуючих та отримання додаткових конкурентних переваг кожною окремою національною економікою.

Ядром формування довгострокових конкурентних переваг на національному та регіональному рівнях, що визначає рівень міжнародної конкурентоспроможності держави, сьогодні є концепція

інноваційності розвитку всіх сфер суспільного життя на основі гнучких форм кооперації, координації та інтеграції спільних дій окремих суб'єктів господарської діяльності.

Локомотивом успішної інноваційної національної політики в умовах глобалізації світової економіки є формування кластерної моделі економічного розвитку. Слід зазначити, що кластерний підхід до економічного розвитку охопив сьогодні більшість країн світу, а для деяких став пріоритетним, дозволивши в умовах глобальної економічної кризи 2008-2010 рр. зберегти лідерські позиції за обсягом ВВП, рівнем інноваційності та конкурентоспроможності національної економіки (Індія, Китай, Японія, країни Скандинавії, США).

Для України питання побудови кластерної моделі інноваційного розвитку економіки, як чинника підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку, є особливо актуальним. Україна володіє потужним потенціалом кластеризації у виробничій та невиробничій сферах (машинобудуванні, приладобудуванні, хімічній, легкій промисловості, біо- та нанотехнологіях, створенні нових матеріалів, інформаційних технологій, розвитку АПК і харчової індустрії, туризмі).

В останні десятиліття вивченням теоретичних та прикладних аспектів кластерного моделювання займається багато зарубіжних та вітчизняних науковців. Авторство у розробці та впровадженні кластерного підходу розвитку регіонів належить консалтинговій компанії Monitor Group, засновниками якої є професори Гарвардської Школи Бізнесу Майкл Портер і Марк Фуллер. Значний внесок у дослідження особливостей кластерного розвитку зроблено Берлі А., Мінзом Г., Батнером У., Тобінім Д., Хесселем М., Б. Борелем, Т. Берке, П. Кіуром, Долішнім М., Соколенко С., Новицьким В., Войновичем І. та іншими. Поряд з цим, новизна науково-практичної проблематики побудови та ефективного функціонування кластерів ініціює подальші дослідження процесів кластеризації економіки, зокрема, за її територіально-галузевою специфікою.

Єдиного підходу до визначення поняття «кластер» немає, більше того, воно носить різне змістове наповнення в різних країнах. Так, кластери варіюють від невеликих мереж малих та середніх підприємств у обмежених географічних зонах до «мега-кластерів» у Данії або Фінляндії, які представляють собою величезну частину економіки.

За визначенням Портера, кластер утворюють географічно близькі групи взаємопов'язаних компаній та асоційованих установ в окремій галузі, що пов'язані спільними технологіями та навичками. Вони, зазвичай, існують в географічній зоні, де комунікації, логістика та людські ресурси є легкодоступними [1]. Розенфельд зазначає, що кластер є географічною концентрацією подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними каналами для бізнес-транзакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки та послуги і мають спільні можливості або загрози [2].

Дещо ширшим є визначення кластера, за яким він розглядається як галузеве, територіальне та добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють із науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції і сприяння економічному розвитку регіону [3].

Загалом більшість визначень поділяють ідею близькості та мережевої спеціалізації між підприємствами (виробничими, невиробничими, науково-дослідними, освітніми організаціями) на різних етапах виробництва та реалізації товарів/послуг кінцевим споживачам.

Досліджуючи види кластерів, можна зауважити багатогранність підходів до їх класифікації (рис. 1). Доречним є також поділ кластерів за повнотою використання первинного ресурсу (так, за меншої частки активного використання первинного ресурсу підвищується можливість його використання іншими підприємствами, які не входять у кластер, що зазвичай послаблює конкурентоспроможність самого кластера); надійністю каналів перерозподілу ресурсів, що забезпечує стійкість логістичних потоків між підприємствами кластера; наявністю державної підтримки провідної галузі кластера, що дає можливість отримати за рахунок взаємодії з державою додаткові конкурентні переваги; за галузевою належністю, серед яких виділяють міжгалузеві, які включають підприємства різних галузей, та галузеві, коли всі члени кластера належать до однієї галузі; за структурою – кластери, які складаються насамперед з малих та середніх підприємств, що дає змогу поєднувати переваги наявного малосерійного виробництва з великомасштабним підходом та кластери, у яких великі компанії формують технологічне ядро, навколо якого групуються малі фірми; за міцністю: сильний – ефективна структура кластера, що відображає найважливіші стадії виробничого циклу, стійкий – структура кластера, у якій поки що не накопичена «критична маса» виробничого потенціалу для одержання переваг від агломерації, проте такі можливості очевидні; потенційний кластер – має фрагментарну структуру, що при сприятливому діловому середовищі

може інтенсивно розвиватися; латентний – існують окремі, незалежні кластерні структури, між учасниками яких відсутні стабільні, стійкі комунікативні взаємозв'язки [4].

Рис. 1. Класифікація кластерів за різними ознаками

Метою утворення кластерів (територіально-галузевого партнерства підприємств) є підвищення конкурентоспроможності його учасників шляхом реалізації інноваційної програми впровадження передових виробничих, інжинірингових, логістичних та управлінських технологій. Іншими словами, метою кластеризації економіки є нарощування «критичної маси» для створення динамічного сприятливого середовища, яке б стимулювало прояв синергійного ефекту від впровадження інновацій; забезпечувало зовнішню міжнародну помітність на цільових ринках і у технологічних сферах; сприяло залученню інвестицій та поживавленню транснаціонального співробітництва з допоміжними або пов'язаними кластерами.

Більше того, в контексті останніх глобальних подій, дедалі впевненіше утверджується думка про те, що кластери повинні стати першим кроком на шляху переходу від традиційних ринкових форм до економічних механізмів нового типу – еконоценозів. На зразок взаємозалежності і співіснування живих організмів у біоценозі, підприємства у еконоценозі можуть успішно функціонувати тільки разом, взаємодоповнюючи один одного і утворюючи таким чином стійку до непередбачуваних зовнішніх впливів структуру [5].

Будь-яке кластерне утворення формується з потреб уже наявних підприємств і є свосвідною відповіддю на соціально-економічні вимоги. При цьому світовий досвід показує, що ефективність кластерних утворень прямо залежить від ролі держави, науки і освіти у процесі кооперації та інтеграції бізнес-структур. Формування кластерів – складний та витратний процес, у фінансуванні якого приймає участь держава за рахунок національного та регіональних бюджетів та використовуються такі механізми фінансування як аутсорсинг, краудсорсинг, субконтрактинг.

Загалом кластерний підхід до розвитку економіки є специфічним в кожній країні і цілком закономірно зумовлюється рівнем її соціально-економічного розвитку, типом політико-правового устрою, національно-культурними особливостями. Ці чинники впливають на розподіл головних ролей у процесі кластеризації економіки між державою, наукою та бізнесом.

Так, у Японії та Китаї в розвитку національних та регіональних кластерів провідну участь приймають держава та науково-освітні установи. У Німеччині, кластеризація є невід'ємною частиною економічної політики держави і здійснюється за підтримки уряду. Економіка США є найбільш кластеризованою, в основі кластеризації – співпраця бізнесу, університетів та академічного середовища у контексті конкуренції між останніми за фінансування НДР.

Розвиток кластерних утворень у країнах Скандинавії відбувся за опосередкованої участі держави, яка шляхом реалізації гнучкої макроекономічної політики, стимулювала бізнес до довгострокового інвестування в інноваційні проекти на основі кластерів.

Як уже зазначалося, Україна має потенціал для формування кластерних утворень у різних галузях економіки, що сприятиме розвитку не тільки материнських галузей, але й суміжних галузей та інфраструктури регіонів (будівництва, транспортного сполучення, сфери послуг та зв'язку, спеціалізованої освіти). Такі структурні зрушення матимуть не тільки позитивний мультиплікативний економічний ефект, але й важливе соціальне значення – формуватиметься особлива культура регіону (бренд території).

Перші виробничі кластери в Україні виникли на Поділлі у 1998 р. – швейний в м. Хмельницькому; будівництва, харчовий і туристичний кластери в м. Кам'янець-Подільський. Приклад Поділля був активно підтриманий Прикарпаттям – відбулося формування кластерів пізнавального та культурно-історичного туризму, виробництва сувенірної продукції та лікувально-рекреаційного кластеру. В Севастополі успішно функціонують кластери альтернативної енергетики, туристсько-рекреаційний, водяних технологій, інформаційно-комунікаційний. У 2009 р. почалося формування унікального на Чорному морі Морського наукового парку і морського кластеру. Сьогодні активно іде формування нових кластерних об'єднань, в т.ч. енергозбереження, морської продукції та кластеру «Конгрес туризму». В той же час на території Криму активно впроваджується концепція розвитку туристично-рекреаційних, інформаційно-комунікаційних, логістичних та харчових кластерів.

На Запоріжжі почалося формування першого в Україні медового кластеру, кластеру переробки відходів, інформаційно-навчального кластеру та туристично-рекреаційного.

В Одеській області ще в кінці 1990-х років економічно обґрунтовано можливості формування аграрних та рекреаційних кластерів в депресивних районах області. Найбільш активно рухаються в напрямку формування інноваційних кластерів на Придунайських територіях області (за підтримки молдавської та румунської сторін формуються логістичний, харчовий та туристично-рекреаційний кластери). Значні досягнення в кластерному розвитку спостерігаються в Харківській області, де спільно з російськими організаціями Белгородської області в рамках Єврорегіону «Слобожанщина» створено фінансовий, інформаційно-комунікаційний, харчовий кластери, кластер альтернативної енергетики. Давно відомий за межами України кластер видобутку та переробки каменю на Житомирщині.

У 2009-2010 рр. успішно реалізовані проекти формування кластерів у Львові (кластер туризму і кластер бізнес-послуг) та у Донецьку (металургія у поєднанні з металургійним машинобудуванням; кластер сільського господарства і виробництва продуктів харчування). Крім того, у Донецькій області формується низка таких конкурентоспроможних кластерів: будівельно-монтажного обладнання, нанотехнологій, освіти та наукових досліджень [5].

Для Чернівецької області 2009–2010 рр. стали періодом активного втілення міжнародного пілотного проекту у сфері розвитку сфери агросадіб, який реалізується за фінансової і організаційної підтримки МЗС Республіки Польща – «Польська закордонна допомога 2009 та 2010».

Активно обговорюються можливості формування лісових, меблевих, деревообробних кластерів у Карпатах, які б забезпечили регіону такий самий успіх як, наприклад, Сіліконова долина для США. Протягом 2011-2013 рр. на Закарпатті планується за підтримки Швейцарської Конфедерації у рамках швейцарсько-українського проекту FORZA реалізувати проект щодо створення кластера будівництва дерев'яних будинків [6].

Стійкі тенденції до зростання туристичної галузі України актуалізують питання кластеризації туристичної сфери. Туристичний кластер – це відносно компактна територія зростання туристичної індустрії, що характеризується певною туристичною спеціалізацією. При цьому особливо важливою є атрактивна складова кластеру, транспортні комунікації всередині туристичного кластеру та зовнішні комунікації, які забезпечують транспортну близькість (доступність) по відношенню до головних цільових ринків.

Поєднання здорової конкуренції з кооперацією (наприклад, спільна розробка туристичних маршрутів, маркування туристичних стежок, розбудова туристичної інфраструктури для спільного користування) створює «гнучку спеціалізацію», при якій підтримуючи співробітництво, туристичні підприємства не перестають конкурувати між собою у зниженні витрат та цінах; за підвищення якості туристичних послуг; пошук кращих постачальників тощо. Як наслідок, туристична пропозиція кількісно і якісно зростає на фоні тенденції до зниження вартості туристичних послуг за рахунок економії на масштабах.

Отже, формування кластерів у туризмі сприятиме не тільки зростанню внутрішнього туризму, але й підвищуватиме міжнародний туристичний імідж країни та її регіонів.

Туристичні кластери можуть утворюватись за територіальною ознакою (наприклад, туристичний кластер «Прикарпаття», який об'єднуватиме у кооперацію та агломерацію різні типи туристичних та суміжних підприємств) або за характером туристичної діяльності (наприклад, кластер лікувально-оздоровчого, спортивного туризму, кластер підприємств сувенірної продукції).

Окреме місце серед туристичних кластерів повинен зайняти туристично-освітній кластер, котрий за активної підтримки держави повинен координувати співпрацю науки, спеціалізованих освітніх закладів та туристичних бізнес-структур.

Загальновідомо, що останнім часом все більшого значення для розвитку економіки набувають наука і освіта, які генерують нові знання і забезпечують підготовку високоякісного людського капіталу. Саме нові знання стають передумовою створення додаткових бізнес-переваг та стають важливою складовою сучасного суспільства.

Основним джерелом конкурентоспроможності, лідерства й переваг стає людський інтелект, який здатний продукувати нові ідеї, інновації й інноваційні системи, спроможний моделювати майбутнє, вміє пристосовуватися до гіперзмінних умов динамічного середовища.

Такі структури обов'язково повинні мати власні або тісно співпрацювати з науково-дослідними центрами, здійснювати ліцензування та патентування нових ідей, підтримувати навчальні заклади як для підготовки, так і для перепідготовки кадрів, активно співпрацювати з трейдинговими та провайдерськими компаніями, які будуть виводити на світові ринки інтелектуально наповнену туристичну продукцію.

Сьогодні основною проблемою для туристичних кластерів в Україні є відсутність достатньої кількості кваліфікованого персоналу. Так, уже сьогодні намічається розрив у кваліфікації випускників і у вимогах до них на місці роботи. У зв'язку із цим необхідно забезпечити діалог і співробітництво бізнесу та сфери освіти, щоб наповнювати існуючі освітні програми додатковими курсами, враховуючи специфіку організації та управління туристичною діяльністю у внутрішньому та міжнародному туризмі. Такі завдання можуть вирішувати туристично-освітні кластери, налагоджуючи релевантні зворотні зв'язки між потребами ринку праці у сфері туристичного обслуговування та освітніми програмами підготовки фахівців середньої спеціальної освіти, базової та повної вищої освіти.

Таким чином, у більшості областей України процес кластеризації вже почався та засвідчив перспективність і ефективність інтеграційних зусиль, спрямованих на просування в господарську практику концепції кластеризації економіки. Більшість перелічених кластерів вже існує понад 10 років і презентує приклад ефективного використання існуючих ресурсів та впровадження інновацій, що безумовно сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності національної економіки як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. У підсумку, варто також зауважити що, незважаючи на те, що кластерний підхід до розвитку економіки сьогодні став звичним природним явищем у практиці глобалізації та інтернаціоналізації світогосподарських зв'язків, процес кластеризації не може бути повноцінним без активної участі та підтримки держави у налагодженні взаємовигідної співпраці між бізнес-структурами та науково-освітніми установами.

Література

1. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М. Портер. – М.: Альпина, 2008. – 464 с.
2. Мальмберг А. Територіальний кластеринг, місцева концентрація знань та конкурентноздатність фірми / Мальмберг А., Сельв Ю., Задер І. – 1996.
3. Кластери та їх роль в економіці: [Електронний ресурс]. – режим доступу до сайту: <http://www.dt.ua/2000/2675/42190/>
4. Вопросы кластеризации: [Електронний ресурс]. – режим доступу до сайту: http://www.rusnauka.com/17_SSN_2007/Economics/22544.doc.htm
5. Перспективи кластеризації в Україні: [Електронний ресурс]. – режим доступу до сайту: http://rozvytok.org/articles_item53.html
6. Соколенко С.І. Інноваційні кластери допомагають подолати кризу / С.І. Соколенко [Електронний ресурс] // Шляхи виходу з кризи економіки України: Матеріали «круглого столу» в КТПП та ІЕП НАНУ, 5.11.2008. – К., 2008. – Режим доступу: <http://www.sokolenko.com/clusters/49>.